

Pregledi i osvrti

Prethodno priopćenje 140.8: 17.012: 172
Primljeno 12. 02. 2008.

Predrag Režan

Osnovna škola »Obrovac«, Bana Josipa Jelačića 13, HR-23450 Obrovac
predrag.rezan1@zd.t-com.hr

Projekt svjetski ethos

Sažetak

Deklaracija o svjetskome ethosu, što su ju predstavnici velikih svjetskih religija i manjih duhovnih konfesija usvojili na drugom Parlamentu religija svijeta u Chicagu 1993., utrla je put prema onoj vrsti sporazumijevanja koju nije imala nikada do sada. Naime, pokušaji dijaloga među religijama, ekumenizam i tolerancija, koji su bili ključni pojmovi u drugoj polovini 20. stoljeća, imali su bazični nedostatak, a to je pokušaj prihvaćanja i uvažavanja tuđeg učenja, koje se razlikuje od vlastitoga, tj. sve se svodilo na »vježbanje tolerancije«. Naspram navedenih nastojanja u međureligijskoj i međukonfesionalnoj suradnji, svjetski ethos nastoji doći do zajedničkih temelja, i to ne samo zajedničkih u religijama već i u nereligijskim etičkim sustavima, te se trudi pronaći i odrediti ethos na kojemu bi se zasnivale profesije koje čine bazu razvoja suvremenog društva.

Ključne riječi

svjetski ethos, tolerancija, minimalni konsenzus, religije, nereligijski sustavi, filozofska etika, profesionalna etika

Uvod

Svjetski ethos¹ pojam je koji predstavlja novinu na pragu trećeg tisućljeća. Prvi je put predstavljen 1990. godine u knjizi *Projekt Weltethos*, tübingenškog teologa i proučavatelja velikih svjetskih religija, Hansa Künga. Knjiga će biti poticaj za sazivanje drugog Parlamenta religija svijeta, održanog u Chicagu od 28. kolovoza do 5. rujna 1993., na stotu obljetnicu prvog Parlamenta. Na

1

Deklaraciju o svjetskome ethosu s engleskoga na hrvatski jezik preveo je Mato Zovkić pod nazivom *Deklaracija o svjetskoj etici*. Budući da pojam 'etika', uporabljen u Zovkićevu prijevodu, nije istoznačan etici – filozofskoj i znanstvenoj disciplini koja se bavi proučavanjem morala – tada bi ispravnije bilo uporabiti grčku riječ *êthos* (ćudoređe, moral, običaj), pa ga, umjesto svjetska etika, prevesti kao *svjetski ethos*. Predmet, dakle, o kojemu se u Dokumentu govori, ne odnosi se na teoretsko razmatranje, tumačenje i vrjednovanje morala, već podrazumijeva moralne norme, sam moral (ethos) kao predmet etike koja se njime bavi. Upravo zato je Hans Küng pri

izradi nacрта ove Deklaracije umjesto pojma *die Weltethic* uporabio njemačku složenicu *Weltethos*. Slična se izmjena dogodila pri prijevodu na engleski jezik: umjesto imenice *ethics* uporabljena je riječ *ethic*, pa je prevedeno kao *a global ethic*. Mi ćemo stoga, pri interpretaciji i citiranju Dokumenta, uzeti u obzir navedene argumente. Küng vrlo jasnu distinkciju između ova dva pojma iznosi u: Hans Küng, *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb 2007., str. 136. Raspravu o čestom brkanju morala (ethosa) i etike vidi opširnije u: Ante Čović, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2004., str. 91–92.

ovom Parlamentu okupili su se predstavnici velikih svjetskih religija i duhovnih konfesija, te usvojili *Deklaraciju o svjetskom ethosu* (*Declaration Toward a Global Ethic*). Ova Deklaracija, po svom sadržaju, u uskoj je svezi s Jeffersonovom *Deklaracijom nezavisnosti* iz 1776., *Deklaracijom o pravima čovjeka* Ujedinjenih naroda iz 1948. i drugim sličnim dokumentima. Međutim, ono što joj daje specifičnost jest što njena moralna filozofija počiva na stajalištima velikih svjetskih religija, ali i prekoračuje njihove granice: iako su autori Deklaracije predstavnici religija, dakle, ljudi vjere, oni su težili da Dokument bude upućen ljudima koji nisu religiozni, kao i svima onima kojima je glas razuma i savjesti vodilja prema izgradnji boljeg i pravednijeg svijeta. Razlog zbog kojega se ovakav dokument pojavio pri kraju 20. stoljeća jesu društvene okolnosti: globalizacijski procesi iziskuju etiku koja će biti izgrađena na drukčijim standardima negoli stotinu godina ranije; ispreplitanje rasa, nacija, jezika, religija, ubrzani razvoj znanosti i tehnologije, bogaćenje jednih (najčešće na uštrb drugih) nametnuli su pred suvremenog čovjeka potrebu za drukčijim utemeljenjem ethosa, i to ne onog partikularnog, nečijeg (kršćanskoga, Aristotelova ili Platonova), već onoga sveobuhvatnog – *univerzalnog*.

Okolnosti nastanka Dokumenta

Ideju za donošenje *Deklaracije o svjetskom ethosu* predložio je Hans Küng stručnjacima iz Chicaga koji su se pripremali za sazivanje drugog Parlamenta religija svijeta, koji se trebao održati u Chicagu 1993.² Küng je 1989. na sveučilištima u Torontu i Chicagu održao predavanje pod naslovom »Nema mira među narodima bez mira među religijama«, i to će biti njegova krilatice u daljnjem radu. Godine 1990. objavio je knjigu *Projekt Weltethos*³ koja, na neki način, sažima sve probleme 20. stoljeća: od problema siromaštva u svijetu, ratova, društvenih i političkih kriza, preko pitanja ekumenizma i međureligijskog dijaloga do ideje svjetskog ethosa. Ostavši u kontaktu s čelnim ljudima iz Chicaga, koji su organizirali drugi Parlament religija svijeta, Küng je smatrao bitnim donijeti dokument koji će biti most prema zblizavanju velikih religija i duhovnih konfesija koje se trebaju sastati. Taj bi dokument trebao imati univerzalnu dimenziju, zahvatiti područje religija, ali i prekoračiti njihove granice. Povijesno gledano, sasvim su očita razilaženja među velikim svjetskim religijama i manjim duhovnim konfesijama, kao i razilaženja među etičkim teorijama, kulturama i mentalitetima. Upravo je u tom segmentu nastao problem. Nametnulo se pitanje: kojim metodama, stilom i jezikom napisati dokument što će doprinijeti afirmaciji suživota među narodima, bez ulaska u konfrontaciju s bilo kojim od etičkih sustava (religijskih ili nereligijskih)? Ideje vodilje bile su sljedeće:

- Deklaracija ne bi smjela biti reduplikacija *Deklaracije o ljudskim pravima* iz 1948: naglasak u dokumentu bi trebao biti na onome što treba činiti (trebati), a ne samo na pravima koja nam kao ljudskim bićima pripadaju (jest);
- Deklaracija ne bi smjela biti politički obojena, jer bi u protivnom napravila rascjep među pripadnicima različitih političkih frakcija;
- Deklaracija ne bi smjela biti kazuistička moralna propovijed, jer bi se utopila u mnoštvu zapovijedi, kanona i paragrafa; u tom bi slučaju morala biti vrlo precizna u pitanjima kao što su seksualna etika, eutanazija i pobačaj – a to nije moguće, budući da su ova pitanja prijeporna u svim religijama i kulturama;

- Deklaracija ne bi smjela biti napisana stilom i jezikom koji će većini biti nerazumljiv (npr. jezikom intelektualne elite ili stručnom terminologijom);
- Deklaracija ne bi smjela biti entuzijastička moralna propovijed koristeći samo pojmove kao što su sveprožimajuća ljubav, univerzalno jedinstvo, kozmička svijest; na taj bi se način zanemarila realnost i činjenica da mi ipak živimo u »ekonomskoj, političkoj i društvenoj stvarnosti današnjeg kompleksnog industrijaliziranog društva«. ⁴

Kako bi u tom slučaju dokument trebao izgledati, pitali su se tvorcii Deklaracije? Dokument bi trebao progovarati stilom i jezikom koji će svima biti razumljiv; trebao bi izbjeći tvrdnje koje će *a priori* biti odbačene od neke od velikih religija; trebao bi biti samokritičan, imati osjećaja za globalizacijske procese i probleme u suvremenom svijetu. Također, trebao bi imati religijsko utemeljenje i na vrlo racionalan način imati povjerenja u Vrhunsku Stvarnost (*Final Reality*). ⁵

Pojam 'Vrhunska Stvarnost', kojim se željelo imenovati Boga, iako zvuči vrlo neutralno, naišao je na prigovor budista. Naime, pojam Bog nije problematičan za Židove, kršćane i muslimane, jer je riječ Bog okosnica ovih religija. Međutim, pojam je problematičan za budiste, čija religija ne poznaje štovanje transcendentnog boga, već Gautame Buddhę, koji je bio samo običan čovjek. Zbog toga je u želji za donošenjem kompromisa, pojam Vrhunska Stvarnost od većine bio prihvaćen, osim budističkih predstavnika koji se s tim nisu bili u potpunosti složili. Budisti, naime, ne vjeruju u personalizirano božanstvo, već vjeruju da se Buda, što znači »Probuđeni« i »Prosvijetljeni«, nalazi u svakome čovjeku kao Budički um ili Budička priroda. U budizmu, dakle, božanstvo se ne niječe, već je naspram navedenih triju religija, ono samo imanentna sila u čovjeku. Kūng je stoga predložio da bi trebalo

»... staviti na stranu sve različitosti koje se tiču vjera i dogmi, simbola i rituala, i usmjeriti pažnju na temeljne odrednice za ljudsko sporazumijevanje. To se ne odnosi samo na kršćane, nego i na indijske religije koje nisu ništa manje dogmatične« ⁶

od drugih velikih svjetskih religija. Osim navođenja Božjeg imena, izašla su na vidjelo još neka prijeporna pitanja koja su zaokupila pažnju sudionicima Parlamenta. To je bilo i za očekivati, s obzirom na pluralizam kultura, mišljenja i tradicija. U dijelovima Deklaracije gdje se govori o njegovanju kulture nenasilja, neki su sudionici prigovorili da pravo na obranu nije sasvim dobro razjašnjeno (pravo na obranu su podržali Ujedinjeni narodi u svojoj Deklaraciji 1948.). U ovom slučaju tvorcii Deklaracije morali su pronaći sredinu između rješavanja sukoba silom i potpunog pacifizma, pa se u Deklaraciji kaže:

»Osobe koje imaju političku moć, moraju djelovati u okviru međunarodnog mira i reda, koji sam po sebi, ima potrebu za obranom i zaštitom od počinitelja nasilja.«

2
Tekst Deklaracije vidi u: Hans Kūng i Karl Josef Kuschel (ur.), *A Global Ethic. The Declaration of the Parliament of the World's Religions*, Continuum, New York 1993., str. 43–76.

3
Knjiga je prevedena na hrvatski jezik, pod nazivom *Projekt svjetski ethos*, Miob naklada, Velika Gorica 2003.

4
H. Kūng i K.J. Kuschel, *A Global Ethic*, str. 57.

5
Usp. *ibid.*, str. 58–59.

6
Ibid., str. 65–66.

Dijelovi Dokumenta koji govore o jednakim pravima muškaraca i žena postali su izazov mnogim muslimanima i hindusima koji razmišljaju drukčije. Također, ova tvrdnja bila je trn u oku mnogim američkim i europskim konzervativnim kršćanima. Žena je još uvijek u mnogim dijelovima svijeta podložna muškarcu. Küng predlaže da se kao odgovor na ovo pitanje ne bi trebalo tražiti u svetim spisima religija, jer bi se upalo u kontroverzije. Trebalo bi, smatra Küng, ovo pitanje postaviti u sadašnje vrijeme. Pripadnici religija trebali bi se pitati što bi njihov osnivač rekao o toj temi. Problem žena u društvu nužno je, u konačnici, promatrati u okviru međunarodnih dokumenata koji izjednačuju prava muškaraca i žena u društvu.

Neki su, nadalje, smatrali da je Deklaracija napisana previše »zapadnjački«. Ovaj je prigovor vjerojatno iz razloga, smatra Küng, što ključne riječi Deklaracije nisu »kozmička svijest«, »jedinstvo duše i svemira«, itd. Ali, nastavlja Küng, u izradi Dokumenta sudjelovali su i predstavnici istočnih religija; oni imaju svatko drukčiji pristup, mišljenje i stil; stoga, učinjeno je sve kako bi se postigao najbliži mogući konsenzus.

Temeljna vodilja, zlatna nit koja se provlači kroz cijeli Dokument svakako je tzv. »zlatno pravilo«, koje kaže: »Ne čini drugima ono što ti ne želiš da drugi čine tebi!«. Ono, na neki način, poništava religijske različitosti i dolazi u dodir s izvanreligijskim etičkim sustavima dajući Deklaraciji univerzalnu dimenziju.⁷ Evo samo nekih primjera:⁸

- Možda najstarija zabilježena verzija ovog pravila potječe od Zoroastera (628–551. pr. Kr.), osnivača zoroastrizma: »Ono što je dobro za zajednicu i pojedinca, svakako – to je dobro i za mene... ono dobro koje želim sebi, trebao bi željeti i drugima. Samo Univerzalni Zakon istinit je Zakon«;
- Konfucije (551–479. pr. Kr.) je rekao: »Ne čini drugima što ne želiš da drugi čine tebi«. Također, izrekao je sličnu verziju: »Ono što ne bi želio da drugi čine meni, ja to također ne bi htio ni drugima«;
- osnivač đainizma Mahavira (540–468. pr. Kr.) također potvrđuje ovo pravilo: »Čovjek bi se trebao ponašati prema svim bićima onako kako bi htio da se oni ponašaju prema njemu«;
- Siddhartha Gautama, poznat kao Buddha (563–483. pr. Kr.) izrekao je svoju varijantu ovog pravila: »Ako je moja bit poput biti drugih, i njihova bit kao moja bit, tada ja ne bih smio ubiti druge, niti bi oni smjeli isto učiniti meni«;
- utemeljitelj rabinskog judaizma Hillel, koji je živio generaciju prije Isusa, rekao je sljedeće: »Ne čini drugima ono što ne bi htio da drugi čine tebi«;
- pozivajući se na židovsku tradiciju, Isus je ovo pravilo potvrdio na sljedeći način: »Čini drugima ono što ti želiš da drugi čine tebi: ovo je značenje Zakona Mojsijevega i učenja proroka«;
- u 7. stoljeću prorok Muhamed o zlatnome pravilu govori kao o najuzvišenijoj religiji: »Najuzvišenija religija je – trebao bi željeti drugima ono što bi htio da drugi žele tebi; i ono što je bolno za tebe, bolno je također i za sve druge«;
- u drugoj polovici 19. stoljeća, osnivač bahaizma, Baha'Ullah je napisao: »Ne smiješ željeti drugima ono što ne želiš sebi, niti smiješ obećati ono što nećeš izvršiti«.

Određenje pojma »svjetski ethos«

Četiri međureligijske organizacije⁹ priredile su u Chicagu od 28. kolovoza do 5. rujna 1993., drugi Parlament religija svijeta želeći na taj način proslaviti stotu obljetnicu prvog Parlamenta. Na Parlamentu je donesena *Deklaracija o svjetskome ethosu*, čija je namjera bila neutralnim etičkim rječnikom prereći temeljne etičke vrijednosti u kojima bi se sve religije svijeta složile:¹⁰

»On predstavlja temeljnu suglasnost u obvezujućim vrijednostima, neopozivim standardima i osobnim stavovima (...) Takav ethos ne želi biti svjetska ideologija, religija iznad svih ostalih religija, niti nekakva mješavina religija (...) koja bi njihovim ujedinjenjem stvorila besmislen i bezukusan sinkretistički koktel. On ne želi etiku pojedinih religija zamijeniti etičkim minimalizmom (...) već želi sadržavati u sebi minimum onoga što religije već imaju na svom etičkom diskursu.«¹¹

On traži da se ljudi ravnaju po svojoj savjesti, i da im savjest, kao kompas kad se izgube u prašumi, bude mjerilo ponašanja.¹² Iz ovih su definicija razvidne dvije bitne instance: već postojeći ethos (etički minimum) i savjest. Etički minimum odnosi se na načela koja su u uskoj svezi sa zlatnim pravilom. To su radnje kojih nijedno razumsko ljudsko biće ne bi htjelo biti žrtvom: ubojstvo, krađa, fizičko i psihičko zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, laž itd. Zabrana činjenja navedenih djela zapisana je u svim religijama kao i u manjim vjerskim sljedbama. To je nešto o čemu ne treba pretjerano razmišljati da bi ih se proglasilo nemoralnima. Izvore za ovaj ethos sve religije nalaze u Bogu ili Vrhunskoj Stvarnosti, kako je navedeno u Dokumentu; Bog je okosnica morala, posljednja zbilja u kojoj se nalaze svi odgovori na temeljno etičko pitanje: što trebam činiti? Upute za život, zapisane u svetim knjigama religija, podudaraju se u svojoj biti; to su prastare istine, od pamtivjeka priznate za čovjeka korisnim i njemu jedino važnim. Nijedan vjernik ova načela ne može držati bezvrijednima i reći da ih se ne želi pridržavati, jer, u protivnom, niječe apsolutni princip u kojega polaže svoje povjerenje. Ta načela, budući da se nalaze u njezinoj/njegovoj religiji, ne može zanijekati ni u drugim religijama, što čini bazu za međureligijski dijalog i otvorenost prema drugima i drukčijima. Sve religije, dakle, mogu pronaći suglasnost u takvim općevažećim načelima.

Budući da ovaj Dokument želi prekoračiti granice religija, otvoriti vrata i onima koji nisu vjernici, poziva se na savjest kao instancu svojstvenu samoj ljudskoj biti. Savjest je nešto što nitko u sebi ne može zanijekati i reći da

7

Čini se da je imperativ »zlatnog pravila« jedini imperativ kojega nijedan čovjek ne bi mogao zanijekati i reći da to za njega ne vrijedi (osim mentalno bolesnih).

8

Usp. Leonard Swidler (ur.), *For All Life. Toward a Universal Declaration of a Global Ethic*, White Cloud Press, Ashland-Oregon 1999., str. 19–21.

9

»Te su organizacije: Svjetska konferencija o religiji i miru, osnovana 1970.; Svjetski savez za vjersku slobodu, osnovan 1990.; Svjetski savez religija, osnovan 1936. i Hram i razumijevanje koji je utemeljio 1960. U. Thant kao duhovnu organizaciju Ujedinjenih naroda.« Mato Zovkić, *Međureligijski dijalog iz*

katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo 1998., str. 51.

10

Usp. M. Zovkić, *Međureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*.

11

H. Küng i K. J. Kuschel, *A Global Ethic*, str. 7–8; usp. H. Küng (ur.), *Yes to a Global Ethic*, Continuum, New York 1996., str. 2; usp. H. Küng, *Wozu Weltethos? Religion und Ethic in Zeiten der Globalisierung* (Im Gespräch mit Jürgen Hoeren), Herder, Freiburg 2002., str. 24–30.

12

Usp. H. Küng, *Wozu Weltethos?*, str. 26.

je nema (ona može biti samo više ili manje osjetljiva). Svakodnevni odnosi među ljudima proizvod su tog čudesnog mehanizma u čovjeku koji djeluje »kao kompas«, pokazujući mu put prema ispravnom ophođenju s drugima i »opominjući« ga kada pogriješi. Činiti nešto što drugomu nije ugodno znači ići protiv svoje savjesti i osjećati unutarnju nelagodu, nemir, krivnju, griznju (dakako, za one kojima je savjest dovoljno osjetljiva). Zbog toga svako savjesno ljudsko biće neće učiniti drugima nešto što bi povrijedilo njega samoga. Savjest je »semafor« koji nas upozorava kada trebamo proći, a kada se zaustaviti.¹³ Religije o savjesti govore kao o Božjem glasu, samome Bogu u čovjeku koji ga usmjerava i vodi stazama pravednosti. U tom smislu, katolička moralna teologija tvrdi da bi čovjek i bez događaja »Objave« mogao spoznati što mu je činiti slijedeći prirodni moralni zakon upisan u njegovom srcu. Objava je, naravno, tu da u njemu probudi, profini taj unutarnji glas koji je djelovanjem kulture otupio i izgubio vidike.¹⁴

Kratak pregled sadržaja Dokumenta

Deklaracija o svjetskom ethosu sastoji se od dva dijela: uvoda i načela. Uvod je napisalo uredničko vijeće »Koncila« Parlamenta svjetskih religija u Chicagu i namjera mu je bila poslužiti u publicističke svrhe. Drugi dio, načela, čine bit dokumenta i njemu ćemo u izlaganju posvetiti veću pažnju.

U uvodu se konstatira situacija zla, nepravde i opasnosti koje prijete čovjeku da se dovede do samouništenja. Pozivaju se žene i muškarci, bili oni pripadnici religija ili ne, da uznastoje pronaći temeljne vodilje prema mirnoj koegzistenciji. Religije, pozivajući se na svoja učenja, svakako mogu biti vodilje na tom putu, ali svaki čovjek koji posjeduje zdrav razum i malo savjesti može se zauzeti za činjenje dobra i izbjegavanje zla.

U Deklaraciji se promiču četiri glavna načela:

1. nema novog svjetskog poretka bez svjetskog ethosa;
2. osnovni zahtjev: sa svakim čovjekom treba postupati čovječno;
3. četiri neopozive smjernice:
 - a. obveza njegovanja kulture nenasilja i poštivanja živih bića;
 - b. obveza njegovanja kulture solidarnosti i pravednog ekonomskog poretka;
 - c. obveza njegovanja tolerancije i života u istini; i
 - d. obveza njegovanja ravnopravnosti i partnerstva između muškaraca i žena;
4. promjena svijesti.

Na početku Dokumenta naglašava se nužnost pojedinačne odgovornosti:

»Zemlja se ne može promijeniti nabolje prije nego se promijeni svijest pojedinaca.«¹⁵

Ističe se da postoje zajednička temeljna uvjerenja koja mogu biti poticajna prema ostvarenju mira i pravednosti među ljudima. Nije dovoljno samo donositi akte kojima se načelno nešto proglašava, nego to u praksi i provoditi. Podsjeća se na UN-ovu *Opću deklaraciju o ljudskim pravima* iz 1948., koja nije umanjila mržnju i ratove među ljudima. Ono što su Ujedinjeni narodi proglasili na razini prava, ovdje se želi produbiti sa stanovišta ethosa. Naglasak više nije samo na toleranciji već na konsenzusu; to su dvije različite kategorije. Dok tolerancija znači prihvaćanje drukčijih moralnih stajališta, konsenzus znači pronalaženje istih moralnih uvjerenja: »Pod svjetskim ethosom podra-

zumijevamo temeljni konsenzus u obvezujućim vrijednostima, neporecivim mjerilima i osobnim stavovima«. ¹⁶ Takva uvjerenja ne treba izmisliti niti domisliti; to su načela koja čine bit velikih svjetskih religija i usađena su u samu ljudsku prirodu. Ovo su principi koje nijedno razumsko ljudsko biće ne može poreći i reći da za njega/nju ne vrijede: »svaki je čovjek koji ima razum i savjest obvezan ponašati se uistinu ljudski, a ne neljudski, činiti dobro a izbjegavati zlo«. ¹⁷ Okosnica Deklaracije jest tzv. »zlatno pravilo«: »ne čini drugima ono što ne želiš da drugi čine tebi«, ili, rečeno u afirmativnoj formi: »čini drugima ono što ti želiš da drugi čine tebi«. Svako ljudsko biće (izuzev mentalno bolesnih) želi osjećati ugodu, ljubav, mir, radost; želi voljeti i biti voljeno. Stoga se može reći da je zlatno pravilo imperativ koji može biti zajednički svim ljudima. Iz toga imperativa izvedene su temeljne smjernice: ne smiješ ubiti, krasti, lagati, tjelesno ili psihički nekoga zlostavljati, seksualno nekoga iskorištavati. Sve, dakle, što ne bih htio da drugi čine meni, ne bih smio niti ja njemu/njoj.

Iz navedenih imperativa, koji se odnose na pojedinca, naglašava se komunitarna dimenzija koja stoji u nužnoj ovisnosti o pojedincu. Ne postoje grijesi struktura, grijesi društva, već samo zbroj pojedinaca preko kojih se manifestira ono što nazivamo zlom, nevoljom i nepravdom. Apelira se na odgoj djece prema ovim načelima, jer će oni u budućnosti biti nositelji društva. Političari, umjetnici, gospodarstvenici i znanstvenici nisu izostavljeni po pitanjima temeljnih moralnih normi. Oni snose veliku odgovornost za društvo kao i za cijeli Planet.

Seksualnost je vrlo osjetljivo područje i njemu je posvećena osobita pozornost. Strogo se osuđuje seksualna zlorabica muškaraca, žena i djece. Ističe se da je spolnost stvaralačka snaga u čovjeku i da je treba njegovati i štiti. Među različitim seksualnim orijentacijama uzdiže se monogamno bračno zajedništvo kao najučestaliji oblik življene ljubavi, njegova vjernost i trajnost. Promjena svijesti svakako podrazumijeva obraćenje srca svakog pojedinca. To podrazumijeva ispit vlastite duše i nastojanje na osobnom obraćenju. Jer, bez obraćenja nije moguć bilo kakav govor o svjetskome ethosu.

Uporišta svjetskoga ethosa u religijama

Tvorci *Deklaracije o svjetskome ethosu* predstavnici su velikih svjetskih religija, manjih vjerskih sljedbi i nekih međunarodnih religijskih organizacija, ¹⁸ stoga, nema sumnje da proces izvođenja univerzalnih etičkih načela (iako mu to nije primarni cilj) polazi od etičkog kodeksa religija. U prvom redu, tu je na djelu etika velikih svjetskih religija: židovstva, kršćanstva, islama, budizma i

13

»Savjest – (lat. *conscientia* = *suznanje, svijest*), prisutnost uma samome sebi u činu shvaćanja i suđenja. U etici savjest znači sposobnost prepoznavanja i razlikovanja moralnog dobra i zla, odnosno moralna savjest je subjektov sud o moralnosti čina koji želi učiniti; stoga je ona subjektivna posljednja norma koju čovjek mora slijediti u svom djelovanju.« (Anto Mišić, *Rječnik filozofskih pojmova*, Verbum, Split 2000., str. 236).

14

Usp. *Katekizam Katoličke crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb 1994., str. 490–492.

15

»Deklaracija o svjetskome ethosu«, u: H. Küng i K. J. Kuschel (ur.), *A Global Ethic*, str. 15.

16

Ibid., str. 21.

17

Ibid., str. 23.

18

To su: Bahai, Brahma Kumaris, budizam, kršćanstvo, domorodačke religije, hinduizam, džainizam, židovstvo, islam, neo-pagani, siki, taoisti, teozofi, zoroastrijanci i neke međureligijske organizacije (usp. H. Küng i K. J. Kuschel, *A Global Ethic*, str. 37–39).

hinduizma. Nezaobilazne su etičke smjernice deset Božjih zapovijedi konstitutivnih za židovstvo i kršćanstvo, te s nekim varijacijama i za islam. Nadalje, u budizmu i hinduizmu ne možemo previdjeti drugi dio Dekaloga koji govori o odnosu čovjeka prema čovjeku. Ističući univerzalnu dimenziju Dekaloga, André Chouraqui kaže da su Deset besjeda (zapovijedi) »upućene svem čovječanstvu već samim tim što u nekoliko rečenica sažimlju ljudsko stanje i uvjete u kojima je moguće da u čovjeku preživi ono ljudsko«, i nastavlja,

»Deset besjeda upućeno je cijelom čovječanstvu već samim tim što sadrže sukus ljudskog stanja, tj. uvjete za očuvanje i poštivanje ljudskog.«¹⁹

Analizom Dekaloga dolazimo upravo do smjernica koje su nužne za očuvanje istinski ljudskoga (*humanuma*) u čovjeku: dok prve tri zapovijedi govore o odnosu čovjeka prema Bogu (Stvoritelju), sljedećih sedam kategorički postuliraju o odnosu čovjeka prema čovjeku:

»Onda Bog izgovori sve ove riječi:

(1) 'Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva.

(2) Nemoj imati drugih bogova uz mene. (...)

(3) Sjeti se da svetkuješ dan subotni. (...)

(4) Poštuj oca svoga i majku svoju, da imadneš duh život na zemlji koju ti dâ Jahve, Bog tvoj.

(5) Ne ubij!

(6) Ne učini preljuba!

(7) Ne ukradi!

(8) Ne svjedoči lažno na bližnjega svoga!

(10) Ne poželi kuće bližnjega svoga! (9) Ne poželi žene bližnjega svoga; ni sluge njegovu, ni sluškinje njegove, ni vola njegovu, ni magarca njegovu, niti išta što je bližnjega tvoga!«²⁰

Posljednjih sedam zapovijedi Dekaloga, kroz koje bi se trebalo odraziti istinski ljudsko (*humanum*), jesu: poštivanje roditelja, zabrana ubojstva, laži i krađe, zabrana bilo kakve vrste prisvajanja tuđeg vlasništva, seksualni nemoral, a u tom kontekstu i zabrana želje za tuđim ženidbenim drugom. Paralelu s Dekalogom nalazimo u *Deklaraciji o svjetskome ethosu* kroz četiri neopozive smjernice, a osobito u dijelovima koji se tiču poštivanja roditelja, zabrane ubojstva, krađe i laži, kao i mnogim konsekvencijama koje proizlaze iz navedena četiri načela. Božje zapovijedi su u evolucijskom procesu religija (uzrokovana smjenama paradigmi u gospodarstvu, znanosti i politici) razrađivane i prilagođavane uvijek novim životnim problemima i ljudskim iskustvima. Proces dedukcije zapovijedi na nove probleme i situacije postao je preduvjet *sine qua non* za ozbiljenje mirne koegzistencije među ljudima. Postalo je teško i gotovo nemoguće predvidjeti sve ljudske okolnosti i životne situacije, te na njih primijeniti opće principe na kojima počivaju učenja religija. Tako su se etički kodeksi iznova dorađivali i pisali u svjetlu novonastale situacije (u katolicizmu su to npr. razne enciklike, u islamu šerijatski zakon, u židovstvu Talmud itd.). Zaključno, religije ne daju konačna rješenja na sve čovjekove životne poteškoće, ali daju temelj iz kojega bi se u svjetlu vjere trebao moći iščitati odgovor na pitanje: što mi je sada činiti? *Deklaracija o svjetskome ethosu* upravo daje takve temelje i otvara se prema sve savršenijim principima i prema novoj paradigmi.

Uporišta svjetskoga ethosa u filozofskoj etici

Budući da je težnja Dokumenta izraziti univerzalnu dimenziju, svjetski ethos prekoračuje granice religija i temeljna etička načela, koja čine fundament

velikih svjetskih religija, pretpostavlja da ih može naći i u izvanreligijskim etičkim sustavima, a u prvome su redu tu svakako implicirani filozofski sustavi. Stoga, mnoge dodirne točke s postavkama svjetskog ethosa nalazimo i kod mnogih filozofa, među kojima ćemo se osvrnuti na Kanta, Milla, Lockeja i Hobbesa.

a. *Immanuel Kant* je izrazio racionalističku verziju zlatnog pravila u kategoričkom imperativu: »Djeluj tako da maksima tvoje volje u svako doba ujedno može važiti kao princip općega zakonodavstva.«²¹ Kant, dakle, iz uma, neovisno o iskustvu (*a priori*), želi postaviti načelo koje može biti primjenjivo u praksi i doprinijeti sreći pojedinca i zajednice (*a posteriori*). To znači da ljudska volja (koja je sama *po sebi* isključivo i jedino *dobra*) putem uma, neovisno o njegovim nagnućima (različitim vrstama emocija, interesima, žudnjama, težnji za pohvalom ili nagradom) usmjerava naše čine i konstruira načelo koje može postati načelom jednoga mogućeg općeg zakonodavstva. Subjektivni princip volje (maksima), koji se razlikuje od subjekta do subjekta, treba podignuti na razinu općega zakona – treba postati imperativom. Imperativ je bezuvjetni zakon koji treba važiti za sve ljude i u svakom povijesnom trenutku, te na taj način doprinijeti sreći, blaženstvu i svrsi čovjeka kao eminentno ljudskoga bića. To je jedini način postajanja čovjeka etički djelatnim – istinski moralnim ljudskim bićem. Čovjek je, naime, u sadašnjem povijesnom trenutku nesavršen i sirov; on sada niti *nije*, nego tek *treba biti!* Istinsko moralno djelovanje, prema Kantu, djelovanje je *iz dužnosti* prema zakonu, a ne djelovanje *iz nagnuća*. Djelovanjem iz dužnosti čovjek ispunjava čudoredni zakon, a djelovanjem iz nagnuća subjektivno ga može ispunjavati, a objektivno i ne mora (Kantovo razlikovanje legaliteta i moraliteta). Iz toga proizlazi da je »zlatno pravilo« koje kaže: »čini drugima ono što ti želiš da drugi čine tebi« jedna verzija kategoričkog imperativa. Ako bismo jedan od najučestalijih i najpotvrđivanijih moralnih zakona »ne ubij« uvrstili u formulu zlatnog pravila (kategoričkog imperativa), dobili bismo sljedeće izvode: 1. ja želim živjeti, jer u tom življenju nalazim sreću, blaženstvo i smisao; 2. drago bi mi bilo kad bi i drugi ljudi poštivali i cijenili moju želju za životom, stoga 3. neću ni ja poželjeti prekinuti ili uništiti nečiji život. Po ovoj analogiji mogu se izvesti i drugi opći principi konstitutivni velikim svjetskim religijama i čovjeku kao umnom biću. Prema Kantu, vlastiti život trebamo održati iz dužnosti prema zakonu. Iako nas mnoge životne poteškoće mogu odvratiti od želje za životom, njegovo prekidanje, budući bi bilo izvršeno iz nagnuća, ne bi bilo moralno.²² Nadovezujući se na kategorički imperativ, neizostavni princip Kantove etike, što je u vrlo uskoj svezi sa svjetskim ethosom, jest da sve ljude uvijek treba uzimati kao svrhu, a nikada kao sredstvo:

»Radi tako da čovječanstvo kako u tvojoj osobi, tako i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo.«²³

19

André Chouraqui, *Deset zapovijedi danas. Deset besjeda za pomirenje čovjeka s ljudskošću*, Konzor, Zagreb 2005., str. 33.

20

Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1991., Izl 20,1-17. Redni brojevi u zagradama, radi lakšeg prepoznavanja pojedine zapovijedi, ne ulaze u citirani tekst, a redosljed zapovijedi naveden je prema Katekizmu Katoličke crkve.

21

Immanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb 1990., str. 64.

22

Usp. Immanuel Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, Feniks, Zagreb 2003., str. 16.

23

I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 50.

Analogno tome, u Deklaraciji se kaže:

»... u gospodarstvu, politici i medijima, u istraživačkim ustanovama kao i u industrijskim postrojenjima (...) čovjek uvijek treba biti pravni subjekt i cilj (Kant bi rekao 'svrha sama o sebi') a nikada puko sredstvo, nikada objekt komercijalizacije ili industrijalizacije.«²⁴

Sasvim je očito, što ne treba previše komentirati, u kolikoj se mjeri čovjek i dan-danas uzima kao sredstvo, a ne kao svrha: 1. vlasnici tvrtki koji beskrupulozno iskorištavaju radnu snagu radi vlastitog bogaćenja; 2. političari koji lažu medijima i glasačima kako bi osigurali pobjedu na političkim izborima; 3. znanstvenici koji zloporabljuju novac što su ga dobili za znanstvena istraživanja, 4. mediji koji radi ugleda i profita iskrivljuju činjenice, krivotvore dokumente itd., itd.

b. John Stuart Mill, u spisu *O slobodi*, u poglavlju »O slobodi mišljenja i raspravljanja«, tvrdi da svaki pojedinac mora imati slobodu izražavanja mišljenja. Iako se mi ne moramo slagati s tim mišljenjem, to ne znači da ono ujedno nije i istinito: »Nikada ne možemo biti sigurni da je mišljenje koje pokušavamo da ugušimo, pogrešno, a kada bismo i bili sigurni, takvo gušenje bi ipak bilo zlo«, i nastavlja

»... posebnost zla u učutkivanju izražavanja mišljenja jeste da ono predstavlja potkradanje ljudske rase, podjednako potomstva koliko i postojeće generacije – onih koji odstupaju od tog mišljenja još više od onih koji ga podržavaju.«²⁵

Vrijednost čovjeka, drži nadalje Mill, jest njegova spremnost da svoje mišljenje podvrgne kritici. Mišljenje suočeno s drukčijim mišljenjem iskristalizirat će se kao ispravno ili krivo, te će na taj način na vidjelo izaći istinito mišljenje. Kritika i samokritika nužne su u raspravljanju i potrazi za istinom. Mill ismijava i osuđuje autoritarne vladare i društvena uređenja općenito, koji su uvjereni da je njihovo mišljenje ispravno: u povijesti se, naime, uvijek iznova dokazivalo da je mišljenje jednog društva i kulture (njihov ethos) proglašeno smiješnim i neprihvatljivim rađanjem novog društvenog i političkog uređenja. Millov stav o težnji za slobodom misli i istinom u skladu je, dakle, s postavkama svjetskog ethosa:

»Moramo njegovati duh istinoljubivosti u našim svakodnevnim odnosima, a ne podleći nepoštenju, licemjerju i oportunističkom prilagođavanju.«²⁶

c. John Locke u »Pismu o toleranciji« naglašava važnost vjerske slobode i tolerancije naspram onih koji od nas drukčije razmišljaju ili pripadaju različitoj vjerskoj tradiciji. Locke osobito osuđuje kršćane (ne bez razloga, promotri li se zatvorenost i uskogrudnost Crkve u 17. stoljeću) koji su vrlo malo tolerantni prema pripadnicima drugih religija kao i prema pripadnicima drugih kršćanskih sljedbi:

»Tolerancija prema onima koji se od drugih razlikuju u religioznim pitanjima saglasna je sa Jevandjeljem Isusa Hrista i istinskim umom čovečanstva, tako da je užasno što su ljudi toliko zaslepljeni da ne vide nužnost i prednost ove tolerancije u jasnom svetlu.«²⁷

Locke već u 17. stoljeću ukazuje na ono što će svoj puni odjek doživjeti u drugoj polovini 20. stoljeća: naime, na interkonfesionalni i interreligijski dijalog. Tolerancija je pretpostavka uspješnog i konstruktivnog dijaloga. Deklaracija o tome eksplicira:

»Obvezujemo se da ćemo poštivati (...) svaku individualnost i različitost te se prema svakoj osobi odnositi humano, bez iznimke.«²⁸

U Lockeovoj argumentaciji o »istinskom umu čovječanstva« implicirana je i izvanreligijska instanca: čovjek je umno, misleće biće koje izvorište za moralno, humano djelovanje, nalazi u umu – u samome sebi. Ovo je svakako potvrda Lockeova univerzalizma kojega ne možemo previdjeti niti u govoru o svjetskome ethosu.

d. *Thomas Hobbes* u knjizi *Levijatan* u poglavlju »O prirodnom stanju ljudi u pogledu njihove bijede i sreće« kaže da je priroda učinila ljude jednakima u tjelesnim i umnim sposobnostima, te unatoč tome što je netko tjelesno jači ili umno brži ta razlika »nije tako znatna da bi na temelju toga jedan mogao tražiti za sebe bilo kakvu korist na koju onaj drugi ne bi mogao polagati isto pravo«. ²⁹ Ovdje nam se svakako nameće paralela s onim dijelovima *Deklaracije o svjetskom ethosu* gdje se govori o jednakosti među ljudima i čovjekovu nepovredivom dostojanstvu: »radi se o realizaciji i dostojanstvu ljudske osobe, o neotuđivoj slobodi i načelnoj jednakosti svih ljudi, o njihovoj nužnoj solidarnosti i međuovisnosti«. ³⁰ Nadalje, budući da takvo puko prirodno stanje, tvrdi Hobbes, za čovjeka nije povoljno – jer dolazi do sukoba među ljudima zbog želje za dobiti, sigurnosti i ugleda te, kao posljedica, do stanja rata »svakog čovjeka protiv svakog drugog« – javlja se u čovjeku prirodna težnja za mirom. Želja za mirom dijelom je iz razuma, koji ukazuje na prihvatljive stavke mira oko kojih se ljudi mogu složiti, a dijelom iz strasti, a to su strah od smrti, želja za stvarima kojima se može postići udobno življenje, itd. Kako čovjek ne bi dakle ostao u stanju rata, mir se može postići prirodnim zakonima od kojih je prvi »da svaki čovjek treba težiti miru tako dugo dok se nada da ga može postići; ako ga ne može postići, onda smije tražiti i koristiti svu pomoć i prednosti rata«, i drugi »da čovjek bude voljan, ako to jesu i drugi i koliko to smatra za mir i svoju samoobranu, odložiti to svoje pravo na sve i zadovoljiti se s onoliko slobode prema drugima koliko bi drugima dopustio prema samome sebi« i pozivajući se na Evanđelje zaključuje Hobbes: »što god tražiš da drugi čine tebi, čini ti njima«. ³¹ Iz navedenoga je jasno da je želja za mirom bitna poveznica Hobbesove misli i svjetskoga ethosa. Mir je nešto prema čemu svakako treba težiti. Međutim, nedostatak Hobbesove teorije jest što on ipak podržava nasilje, ako ne postoji drugi način za postizanje mira, pri čemu, pozivajući se na Evanđelje, sam sebe opovrgava. Hobbesovo »odlaganje prava na drugoga« radi postizanja mira možemo dovesti u svezu s tolerancijom koja se u Deklaraciji postulira. Ljudi, dakle, dobrovoljno nešto čine na svoju štetu kako ne bi izazvali sukob i ostali u miru:

»Jer, sve dok svatko zadržava pravo da čini sve što mu se sviđa, toliko dugo svi ljudi ostaju u stanju rata.« ³²

24
»Deklaracija o svjetskome ethosu«, str. 23.

25
John Stuart Mill, *O slobodi*, Filip Višnjić, Beograd 1988., str. 50–51.

26
»Deklaracija o svjetskome ethosu«, str. 32.

27
»Pismo o toleranciji«, u: John Locke, *Dve rasprave o vladi*, NIP »Mladost«, Beograd 1978., str. 139.

28
»Deklaracija o svjetskome ethosu«, str. 14–15.

29
Thomas Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, Jesenski i Turk, Zagreb 2004., str. 90.

30
»Deklaracija o svjetskom ethosu«, str. 20.

31
T. Hobbes, *Levijatan*, str. 94–95.

32
Ibid., str. 95.

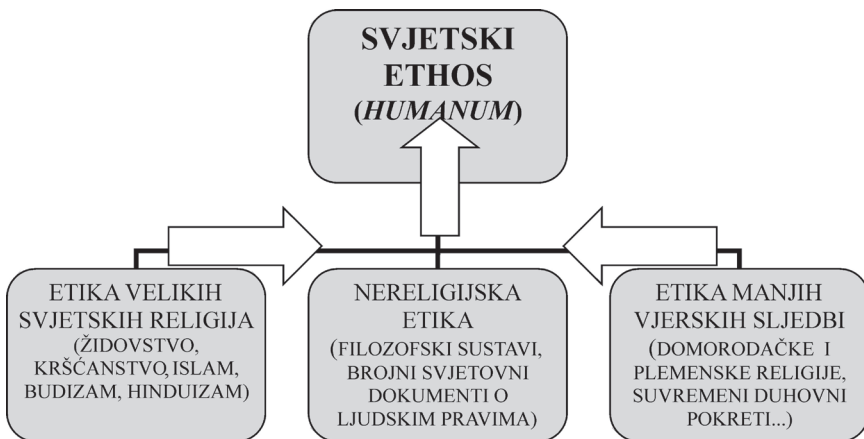
U Deklaraciji se eksplicitno navodi da se »sukobi trebaju rješavati bez nasilja u okviru pravnog poretka«, te da se osobe koje imaju političku moć trebaju obvezati na »nenasilna i miroljubiva rješenja«. ³³

Pitanje mogućnosti dedukcije svjetskoga ethosa

Pitanje dedukcije svjetskoga ethosa nameće se kao preduvjet njegove plauzibilnosti. Da li treba opće principe, koji su konstitutivni za velike svjetske religije, primijeniti nad svakodnevnim čovjekovim potrebama i teškim moralnim dilemama, ili iz potonjih izvoditi ethos – univerzalne moralne norme? U Deklaraciji se predlaže deduktivni proces:

»Mi smo oni koji prihvaćaju zapovijedi i praksu svjetskih religija. Potvrđujemo da već postoji konsenzus među religijama koji može biti baza za svjetski ethos«. ³⁴

Pa ako već postoji zadani moral – ethos, čemu tada još i potreba njegove dedukcije? Zar nije moguće sve odgovore pronaći u *Deklaraciji o svjetskome ethosu*? Čini se da nije. Baza za takav ethos, koja već postoji u religijama, preopćenita je. Uopćeni principi – koji npr. žele biti primijenjeni nad problemom eutanazije ili transplantacije organa, problemom plaćanja radnika prema standardima države iz koje je došao na rad u drugu zemlju – ne mogu pružiti zadovoljavajuća rješenja. Problemi su previše partikularni, a opći principi previše apstraktni. Ali neka rješenja, uobličena u etičkim kodeksima pojedinih profesija, već postoje, dok bi neka nova trebalo pretpostaviti i izraditi. Prije nego krenemo na analizu dodirnih točaka svjetskoga ethosa i pojedinih struka, osvrnimo se na sljedeći grafikon koji oslikava prethodne izvode.

Svjetski ethos i etika pojedinih profesija

Kako svjetski ne bi ethos ostao preopćenit, pa tako previše apstraktan i izgubio dodir s konkretnom životnom praksom, autori Deklaracije kažu sljedeće:

»Stoga bi nam bilo drago kad bi stručnjaci pojedinih profesija, kao što su npr. liječnici, znanstvenici, poslovni ljudi, novinari i političari, razradili suvremene etičke kodekse koji bi pružali konkretna rješenja za mučna pitanja u dotičnim profesijama«. ³⁵

Odgovore na teška i mučna pitanja u pojedinim profesijama nije moguće bez dogovora, sporazuma stručnjaka pojedinih profesija. Trebalo bi, dakle, donijeti etičke kodekse prema kojima će svi stručnjaci određene profesije morati

djelovati, i za eventualno nepoštivanje biti sankcionirani. U tom smislu Deklaracija ostaje nedovršena. Njoj nije niti cilj učiniti takvu zadaću, već biti poticaj prema njenoj konkretizaciji. Etički kodeksi pojedinih profesija već postoje. Mogu li, i u kolikoj mjeri oni biti primjereni smjernicama svjetskoga ethosa, nije lako odgonetnuti, ali svakako, neke naznake mogu se iščitati između redaka. U svim profesijama postoje pisana ili nepisana pravila koja bi se mogla dovesti u svezu s općim principima svjetskoga ethosa. Navest ćemo samo neke profesije, i to medicinu, politiku, gospodarstvo i novinarstvo, kao one profesije koje čine bazu na kojoj počiva moderno društvo.

a. *U medicini* je već od 4. st. pr. Kr. u liječničkim krugovima ostala poznata Hipokratova zakletva. Prema toj zakletvi Hipokrat se obvezuje da će svo znanje koje je primio dok se školovao za liječnika uporabiti isključivo na dobrobit pacijenta. Hipokratova je zakletva danas, zbog arhaičnosti sadržaja, preinačena u Ženevsku zakletvu donešenu u Ženevi 1948. Hipokrat zabranjuje pobačaj i eutanaziju:

»Nikome neću, makar me za to i molio, dati smrtonosni otrov, niti ću mu za nj dati savjet. Isto tako ženi neću dati sredstvo za pometnuće ploda«. ³⁶

U Ženevskome zavjetu liječnik se obvezuje da će svoj život staviti u službu humanosti, da sebi neće dozvoliti da ga uvjetuje rasna, nacionalna, vjerska, politička ili klasna pripadnost pacijenta, te da će »poštivati ljudski život od samog početka«. ³⁷ Glede odnosa liječnik-pacijent vrijedno je spomenuti *informed consent* pristup (obaviješteni pristanak, svjesni pristanak, informirana suglasnost) naspram tradicionalnoga paternalističkog pristupa. Dok u paternalističkom pristupu liječnik ima apsolutnu vlast nad pacijentom i tretmanima liječenja koji će se nad njim primijeniti, a pacijent mu se mora bez pogovora pokoravati, kod *informed consent* pristupa pacijentu se (čak i njegovoj obitelji i rodbini) ustupa pravo participiranja u odlučivanju pri liječenju ili biomedicinskom istraživanju. Pacijent, koji je u paternalističkom pristupu bio marginaliziran, sada biva stavljen u središte. U Hrvatskoj je takav pristup promoviran u *Zakonu o zdravstvenoj zaštiti*, prema kojemu pacijent ima pravo na »slobodan izbor između više mogućih oblika medicinskih intervencija koje mu ponudi doktor medicine, odnosno doktor stomatologije, osim u slučaju neodgodive intervencije čije bi nepoduzimanje ugrozilo život i zdravlje osobe ili izazvalo trajna oštećenja«. ³⁸ Iz navedenoga je razvidno da *informed consent* pristup ima dodirnih točaka sa svjetskim ethosom u onim segmentima koji se tiču tolerancije, slobode izbora i odlučivanja i nepovredivog dostojanstva ljudske osobe.

b. *Politika* je profesija koja je od Platonova i Aristotelova vremena izgubila značenje časnog zanimanja koje su joj pridavali starogrčki filozofi. Platon je čovjeka smatrao političkim bićem u smislu da se čovjek tek životom u državi ozbiljuje istinskim čovjekom. Uvjet za afirmaciju čovjeka u toj državi jest utemeljenje države na pravednosti, kako pravednosti države tako i praved-

³³ »Deklaracija o svjetskom ethosu«, str. 25.

³⁴ Ibid., str. 18.

³⁵ Ibid., str. 35.

³⁶ Usp. http://hr.wikipedia.org/wiki/Hipokratova_zakletva; (22. 01. 2007.).

³⁷ Ibid.

³⁸ Citat je iz »Zakona o zdravstvenoj zaštiti«, a naveden iz knjige: Nada Gosić, *Bioetika in vivo*, Pergamena, Zagreb 2005., str. 143.

nosti pojedinca. Pravednost pojedinca u neraskidivoj je svezi s pravednošću države, i obrnuto, pravednost u državi iziskuje ostvarenje pravednosti među pojedincima. Za Aristotela, čovjek je po prirodi političko biće (*physei zoon politikon*)

»... koje do sebe sama u punini dospijeva i najviše zahtjeve vlastita bitka ispunjuje, tek onda kada je s drugima za-jedno (...) Put da se bude čovjek u zajednici s drugim čovjekom jest politika, kao ono imanentno politisu, grado-državi.«³⁹

Kako ne bi došlo do samosilničke vladavine, Aristotel kao uzor ističe pučku vladavinu. Glavno obilježje pučkog državnog poretka jest sloboda, a to znači da se građani jedni naspram drugih trebaju naizmjenice vladati i pokoravati, te da je

»... u pučkoj vladavini pravedno je ono što je jednako prema broju, a ne prema dostojanstvu. Budući je pravedno postavljeno tako, mnoštvu nužno pripada vrhovništvo, i što god većina odobri, to postaje svrhom i ono što je pravedno, tako se događa da u tako postavljenoj vladavini 'nemućnici' imaju veće ovlasti od 'imućnika'... Jer njih je više, i odluka većine je poglavita.«⁴⁰

Odnos između vladara i građana u državi ne smije biti tiranski već prijateljski odnos:

»Na primjeru prijateljstva najbolje se vidi povezanost etike i politike u Aristotela, jer je ono temelj političke zajednice, a stječe se kao i ostale etičke kreposti, navikavanjem na zakone i običaje u državi, prema njezinim institucijama, običajima, obredima i državnim poretcima kao i prihvaćanjem roditeljskih napatuka i navika u obitelji.«⁴¹

Nakon Aristotela, doći će do razdvajanja etike i politike. Već je i sam Aristotel bio svjestan da je malo ljudi sposobnih za časno političko djelovanje. Politika se u 20. stoljeću, počevši od Machiavellija preko Hobbesa do Webera, počinje shvaćati kao moć, a država kao mehanizam vladavine. Danas se o politici vrlo često govori kao o profesiji u kojoj su moralne vrijednosti u znatnoj mjeri zanemarene. Baviti se politikom počelo je značiti baviti se različitim mutnim poslovima, krađom i koristoljubljem. Termin »političar/ka« postao je paradigmom lažljivca, smutljivca i nesposobnjakovića (ovo, naravno u ustima nezadovoljnih građana pojedinih država). Navedeni podrugljivi nazivi, naravno, nisu opravdani uvijek i u svakom pogledu, ali nema sumnje da svijet politike nije pošteđen nemoralnog ponašanja. Biti političar na državnoj ili lokalnoj razini, sa stanovišta svjetskoga ethosa, značilo bi prvenstveno ne lagati, ne krasti te svoj politički položaj i ugled uporabiti isključivo na dobrobit građana. Bitna osobina dobrog političara politička je odgovornost, kaže Svjetlana Nedimović, te nastavlja da dobar političar mora biti

»... sposoban pregovarati s onima koji ne misle kao on i koji ne vjeruju u isto što i on, ali su dio te cjeline, što nekad zahtijeva i odstupanje od vlastitih pozicija i uvjerenja, jer se političar u svemu tome uvijek mora rukovoditi sviješću kako o grupi koju zastupa tako i o cijeloj političkoj zajednici koju vodi.«⁴²

Hans Küng, govoreći o etici u politici, kaže da je zahtjev za istinitošću temeljni uvjet dobrog političara, a moć koja u politici može vrlo često postati sredstvom postizanja sebičnih interesa ili ugleda, mora biti umjesto za vladanje stavljena u korist služenju.⁴³

Posljednjih nekoliko godina u Hrvatskoj djeluje Akademija za politički razvoj. Cilj je Akademije doprinijeti kvaliteti političkog života u Hrvatskoj i motivirati ljude za javno djelovanje. Načela Akademije, koja svakako mogu biti vodilje i dodirne točke sa svjetskim ethosom u svijetu politike su sljedeća:

- »prihvatanje prvenstva čovjeka kao pojedinca/ke nad kolektivima bilo koje vrste, a posebno onih koji zastupaju razne totalitarne, autoritarne i populističke projekte;
- prihvaćanje načela solidarnosti i odgovornosti pojedinca prema društvenoj zajednici;
- prihvaćanje ljudskih prava i vladavine prava, te promocija daljnjeg razvoja civilnog društva;
- prihvaćanje najviših vrijednosti ustavnog poretka, uključujući temeljne slobode svih građana i manjinska prava;
- prihvaćanje tolerancije kao temeljnog modusa društvenog ponašanja;
- prihvaćanje vrijednosti liberalne demokracije i otvorenosti društva prema novim idejama;
- prihvaćanje načela održivog razvoja te ravnomjernog razvoja regija u Republici Hrvatskoj«. ⁴⁴

c. *Gospodarstvo* je društvena djelatnost koja ide ruku pod ruku uz politiku, što znači da osobe koje se bave gospodarstvom trebaju imati iste kvalitete kao i političari, te svoju profesiju obavljati časno i pošteno. Prvi znakovi zanimanja za gospodarsku (poslovnu) etiku javljaju se krajem 60-ih i početkom 70-ih godina na američkim sveučilištima, a 80-ih godina i u Europi. Potreba za etikom u gospodarstvu, kao i u politici, posljedica je različitih načina zlorab: netransparentnost protoka novca, beskrupulozno iskorištavanje radne snage (neplaćeni prekovremeni rad, podcijenjen rad, niža plaća ženama koje rade isti posao kao i muškarci, mobbing itd.), neobazrivos prema okolišu (različite vrste zagađenja), nepotizam naspram slobodne i otvorene konkurentnosti na tržištu rada, neprijavlivanje poreza državi, podmetanje i prijevara kupca, itd. Temeljna osobina koju bi svaki gospodarstvenik, kao i političar, morao imati jest – odgovornost. U *Deklaraciji o svjetskome ethosu* kaže se da »zalaganje za pravdu i slobodu pretpostavlja svijest o odgovornosti i dužnostima«. ⁴⁵ Küng kaže da je za novu, postmodernu paradigmu u kojoj živimo prikladan samo »ethos odgovornosti... (koji) ... pretpostavlja nazore, ideale i vrijednosti, ali stvarno pita o predvidivim, posebice o negativnim posljedicama gospodarstvenih odluka i za to preuzima i odgovornost«. ⁴⁶ Stjepan Baloban u tom smislu kaže:

»Potrebno je razvijati etiku odgovornosti koja znači odgovornost društva u cjelini za vlastitu budućnost. Toj suprotna je etika isključivog uspjeha prema kojoj svako sredstvo opravdava cilj, a dobro je i funkcionalno ono što donosi profit, moć i užitak«. ⁴⁷

Kao kontraindikacija, sasvim je razvidno koliko često gospodarstvenici ne žele priznati svoje grješke ili niječu ono za što postoje vjerodostojni dokazi. Odgovornost znači i prizimanje i priznavanje vlastitih grješaka. Problem pravde i nepravde u gospodarstvu tematizirao je papa Lav (Leon) XIII u encik-

39 Slavko Kovačić, »Etičnost politike u Aristotela«, *Filozofska istraživanja* 102 (2/2006), str. 465.

40 Aristotel, *Politika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992., str. 193.

41 Ante Pažanin, »Etika i politika«, u: Ivan Čehok i Ivan Koprek (ur.), *Etika. Priručnik jedne discipline*, Školska knjiga, Zagreb 1996., str. 149.

42 <http://www.pulsdemokratije.net/clanak.php?sifra=060901005&lang=bh>; (03. 01. 2007.).

43 Usp. Hans Küng, *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, str. 111–118.

44 <http://www.politicka-akademija.org/vrijednosti.htm>; (04. 02. 2007.).

45 »Deklaracija o svjetskome ethosu«, str. 21.

46 Hans Küng, *Svjetski ethos za svjetsko gospodarstvo*, str. 125.

47 Stjepan Baloban, »Etika i gospodarstvo«, u: I. Čehok i I. Koprek (ur.), *Etika*, str. 162–163.

lici *Rerum novarum*. Ova enciklika u cijelosti je posvećena pitanju radnika i društvenom uređenju. Među papinim razmišljanjima istaknut ćemo, kao i do sada, ona koja možemo dovesti u blizak odnos sa svjetskim ethosom: radnici trebaju pošteno i vjerno izvršavati ono što su s poslodavcem ugovorili; poslodavac se prema radniku ne smije odnositi kao prema robu, mora mu omogućiti ispunjavanje njegovih vjerskih potreba, treba mu omogućiti slobodno vrijeme koje će posvetiti svojoj obitelji, ne smije mu nametati teži rad nego što to dopuštaju njegove psihofizičke sposobnosti, dob ili spol; radnik treba biti pravedno plaćen što znači da bi plaća trebala biti dovoljna da se od nje uzmogne uzdržavati on i njegova obitelj; višak plaće bi se trebao podijeliti potrebitima što nas potiče na nesebičnost, a i predstavlja temeljnu značajku kršćanske ljubavi.⁴⁸

d. Pored navedenih profesija ne smijemo ispustiti *medije*, koji čine bazu na kojoj opstoji suvremeno društvo. Komunikacija omogućuje interakciju, povezanost među svim sektorima društvene djelatnosti. Pružanje informacije i njezino prenošenje na pravo mjesto i u pravo vrijeme postao je profesija. Informacija nosi u sebi vrijednost: ona može zabaviti, obrazovati, odgajati, pomoći u otklanjanju problema ili moralnih dilema; ali također, ona može biti lažna, te kao nemoralna, neetična, uzrokom prijevora i sukobima u svijetu.⁴⁹ Najveći dio odgovornosti za nemoral u medijima imaju urednici novina, radio i TV programa, sami novinari, ali ne možemo prešutjeti da neizravno i potrošači, konzumenti informacija snose djelomičnu odgovornost: publika traži informacije i sadržaje koji odgovaraju njihovim potrebama, a budući da su potrebe različite, sasvim subjektivne, tada se i mediji prilagođavaju potrebama potrošača. U tom smislu Mirko Mataušić s pravom primjećuje:

»Budući da su mediji i novinari najzanimljiviji kad iznose društvene probleme, skandale i tome slično, a manje pažnje pobuđuju kad iznose ono što je redovito i dobro, tako se onda i javnost odnosi često prema njima; nije uvijek u središtu pažnje svakodnevno dobro izvedeni novinarski posao, nego povremeni skandali i sukobi u medijima i oko medija, na temelju kojih se olako donosi opći sud.«⁵⁰

Nadalje, što se više plaća, što donosi veću korist, više je gledano, slušano i čitano. Odnos između davatelja i konzumenata u svijetu medija (što se ne može zanijekati ni za druge profesije) možemo označiti kao utilitaristički odnos. Kako bi se uveo kakav-takav red u poslovanje svijeta medija, doneseni su etički kodeksi koji reguliraju i obvezuju zaposlenike na njihovo poštivanje, te sankcioniraju za eventualno kršenje kodeksa. Pored mnogih međunarodnih kodeksa (*Deklaracija o principima postupanja novinara* Međunarodne federacije novinara, Međunarodna federacija novinskih izdavača itd.) i kodeksa koji se odnose samo na pojedine države – mi ćemo spomenuti *Kodeks časti hrvatskih novinara*⁵¹ i istaknuti neke smjernice što ih možemo dovesti u odnos sa svjetskim ethosom. Temeljna prava i dužnosti novinara, kaže se u Kodeksu, jesu sljedeća: novinar za svoj rad snosi odgovornost pred javnošću, zakonom i pred svojom profesionalnom organizacijom; novinar, kao i svaki građanin ima pravo na političko ili bilo kakvo drugo angažiranje, ali je u radu dužan biti objektivan; novinar je dužan iznositi istinitu, uravnoteženu i provjerenu informaciju; dužan je poštivati kulturu dijaloga, te uvažavati dostojanstvo i integritet osobe s kojom polemizira; plagijat je nespojiv s novinarskim Kodeksom; novinar, u nastojanju da dođe do informacije, fotografije ili snimke ne smije koristiti neloyalna i nezakonita sredstva; novinar treba štiti čovjekovu intimu od neopravdanog ili senzacionalističkog otkrivanja u javnosti, osim ako bi takvo prikrivanje za javnost imalo veću štetu nego korist, itd.

Svjetski ethos u perspektivi bioetike

Svjetski ethos, u želji da obuhvati što šire područje ljudskog života (dakle, onih područja gdje moral ima, ako ne presudnu, a ono barem minimalnu ulogu za ostvarenje koegzistencije i mira u svijetu), svoje područje primjene nalazi i u bioetici. Bioetika je područna, relacijsko-filozofska i pluriperspektivna etika, tvrdi Ante Čović;⁵² ona je, naime, iznikla iz medicine, ali je svoje područje istraživanja prenijela i na one djelatnosti kojima je briga za život u svoj njegovoj raznolikosti, oblicima i podoblicima postala bitna (grč. *bios* = život, *ethos* = moral, ćudoređe, običaj). Bioetika više nije skućena medicinska etika, već »nova medicinska etika« koja »se toliko brzo proširila na sve tijekove života i počela prožimati znanost, znanstvena istraživanja, tehniku, potom je kružila bolnicama i laboratorijima, da bi se proširila na industriju, pa čak i na trgovinu i samo bankarstvo«.⁵³

Iz te perspektive progovaraju i autori *Deklaracije o svjetskome ethosu*:

»Ljudska je osoba beskrajno dragocjena i treba je bezuvjetno štiti. Ali i život životinja i biljaka koji nastanjuju ovaj planet zaslužuje zaštitu, čuvanje i njegu (...) Kao ljudska bića snosimo odgovornost – osobito naspram budućih generacija – za naš planet Zemlju i cijeli kozmos, za zrak, za vodu i tlo.«⁵⁴

Kao što svjetski ethos traga za zajedničkim moralom u raznolikosti etičkih teorija – a bioetika nije samo područna etika, već svoje područje primjene nalazi u kompleksnosti različitih disciplina koje se bave zaštitom života – možemo reći da svjetski ethos i bioetika stoje u nužnoj međuovisnosti. Bioetika je potrebna svjetskoga ethosa u teoriji, a potom i u praksi; bioetika bez ethosa bila bi prazna i ne bi mogla opravdati ono što joj stoji u samome nazivu (riječ »etika«, naime, izvedenica je grčke riječi *ethos*). Iz etičkih kodeksa već prisutnih u pojedinim profesijama postaje očito da je dedukcija svjetskoga ethosa moguća; ona nije samo moguća nego je i nužna; ona je pretpostavka njegove plauzibilnosti.

Zaključak

Svjetski ethos nije samo novum u filozofskom promišljanju u određenom povijesnom trenutku već je on stepenica u evoluciji čovjeka koja je započela skupljačko-lovačkim načinom života, nastavila se preko ratova i težnje za osvajanjem tuđih teritorija, da bi čovjek potom shvatio da je mirna koegzistencija jedina opcija koja mu preostaje želi li preživjeti kao pripadnik ljudske vrste. Težnja za mirom nametnula mu se sama od sebe, budući da čovjek

48

Enciklika »Rerum novarum«, u: *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1991.

49

Očit je primjer objavljivanje karikature proroka Muhameda u danskim novinama, što je izazvalo prosvjede i napade muslimana na danske ambasade u arapskim zemljama i u drugim dijelovima svijeta.

50

Mirko Mataušić, »Etika društvenog pripadanja«, u: I. Čehok i I. Koprek (ur.), *Etika*, str. 170.

51

Usp. <http://www.cpm.edu.yu/code/navigate.asp?Id=98>; (09. 02. 2007.).

52

Usp. Ante Čović, *Etika i bioetika*, str. 28.

53

Predgovor Luke Tomaševića u: Van Rensselaer Potter, *Bioetika. Most prema budućnosti*, Medicinski fakultet u Rijeci, Katedra za društvene znanosti, Rijeka 2007., str. 15.

54

»Deklaracija o svjetskome ethosu«, str. 26.

posjeduje prirodni nagon za preživljavanjem – nagon za životom. I najgori zločinac, smatra Kant,

»... koji, ako mu se iznesu primjeri o čestitosti u nakanama, postojanosti u slušanju dobrih maksima, suučesću i općenitoj dobrohotnosti... ne bi želio da bi i on bio tako nastrojen. On to samo nije kadar izvesti zbog svojih nagnuća i nagona... koja su njemu samome mrska.«⁵⁵

Pomak prema dijalogu, ne samo interkonfesionalnome već i interreligijskom, dogodio u drugoj polovici 20. stoljeća. Čovjek je, čini se, stjeran u egzistencijalni tjesnac iz kojega je nužno morao izići ako je htio izvući živu glavu. Svjetski ethos samo je jedna faza u nastojanju na zbližavanju čovjeka s čovjekom. To je »projekt« kojemu se ne zna kada će završiti i kako će kraj izgledati. Teško je prognozirati završetak projekta, jer sadašnja svijest čovjeka još nije dostigla dovoljnu razinu spoznaje. No, ono bitno jest da se nešto počelo događati: čovjek je postao osvješteniji, ljudskiji (koliko god još uvijek imao u sebi životinjskoga, nagonskog), postao je tolerantniji, otvoreniji prema različitostima i odgovorniji. Od početaka dijaloga do ideje svjetskoga ethosa, gledajući historijski, nije trebalo puno vremena. Sve se dogodilo u stotinjak godina: 1893. učinjen je pionirski korak sazivanjem prvog Parlamenta religija svijeta, a potom 1948., usvajanjem *Deklaracije o pravima čovjeka*; nakon Drugoga vatikanskoga koncila počelo se govoriti o ekumenizmu i međureligijskome dijalogu, da bi papa Ivan Pavao II. obišao svijet i trudio se zbližiti ljude i vjere, i konačno, da bi na drugome Parlamentu religija svijeta 1993. godine bila usvojena *Deklaracija o svjetskome ethosu*. Ovo ćemo izlaganje završiti posljednjim dijelom Deklaracije koji dovoljno govori sam za sebe: bez ljudskosti, bez humanosti, bez unutarnjeg obraćenja, svjetski ethos bit će samo još jedna teorija koja je izgubila dodir s konkretnim ljudskim životom.

Predrag Režan

Global Ethic Project

Abstract

Declaration Toward a Global Ethic, adopted by representatives of great world religions and lesser spiritual confessions at II. Parliament of World Religions in Chicago 1993, have paved the way towards that kind of understanding that was never reached before. Namely, attempts of dialogue between religions, ecumenisms of tolerances, that were key terms in the second half of 20th century, all have basic failure, i.e., an attempt to accept and respect doctrines of the others, different from our own, i.e. everything was reduced to "practicing tolerance". Against the above mentioned efforts in interreligious and interconfessional cooperation, the global ethic try to reach the common grounds, not just common in religion but also in unreligious ethical systems, and it attempts to find and determine the ethos which should serve as fundamentals for professions that make basics of contemporary society development.

Key Words

Global Ethic, tolerance, minimal consensus, religions, unreligious systems, philosophical ethics, professional ethics